

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

Тарас СОРОКА

ОРГАНІЗАЦІЯ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ УЧНІВ 5–7 КЛАСІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ В 1991–2000 РОКАХ

В статті проаналізовано зміст навчального матеріалу з трудового навчання (технічні види праці) учнів 5–7 класів загальноосвітньої школи в Україні в період 1991–2000 років. Зосереджено увагу на особистісно-орієнтованому підході у формуванні методики викладання предмету. Визначено основні тенденції організації навчально-виховного процесу на заняттях в шкільних майстернях.

Із проголошенням незалежності України (1991 р.) стали актуальними оновлення структури системи освіти, її змісту, приведення їх у відповідність із потребами особи і суспільства.

Відповідно до Декларації про державний суверенітет України, на основі аналізу стану загальноосвітньої школи, досвіду освітніх структур країн світу була опрацьована Концепція середньої загальноосвітньої школи. Цей документ було прийнято рішенням колегії Міністерства народної освіти України від 12. 09. 1991 року, № 8/61. У документі відзначено головні завдання і перспективи розвитку школи, головні напрямки духовного і національного її відродження: відновлення культуротворчої функції школи, відображення у змісті навчання і виховання традицій національної культури, демократизація і гуманізація освіти, індивідуалізація і диференціація навчально-виховного процесу і його розвиток з урахуванням національних традицій, інтеграція зусиль усіх освітніх інститутів для поліпшення виховання підростаючого покоління [3].

Вагомий внесок у розвиток трудового навчання в незалежній Україні здійснили: В. Вдовченко, В. Дідух, О. Коберник, Г. Кондратюк, Г. Левченко, В. Мадзігон, В. Сидоренко, Г. Терещук, Ю. Туранов, Д. Тхоржевський та ін.

Мета статті полягає у розкритті загальних змістово-методичних аспектів трудового навчання (технічні види праці) учнів 5–7 класів загальноосвітньої школи в Україні у період 1991–2000 років.

Згідно з Концепцією Української середньої загальноосвітньої школи, зміст трудового навчання в 5–7 класах мав стабільну і варіативну частини. Зміст стабільної частини (60 % навчального часу) опрацьовувало Міністерство народної освіти і він був спільним для усіх шкіл. Зміст варіативної частини визначався школою з урахуванням місцевих умов, виробничого оточення, наявної навчально-матеріальної бази.

У навчальних планах загальноосвітніх шкіл, починаючи з 1991–1992 навчального року, враховані основні положення Концепції національної школи України та державного базисного навчального плану.

У 1992–1993 навчальному році трудове навчання в 5–7 класах здійснювалося за програмами, виданими видавництвом “Освіта” у 1992 році [4].

Програма передбачала єдину загальнотрудову підготовку учнів за таким основними розділами: обробка матеріалів, електротехнічні роботи, сільськогосподарська праця. В основу цієї програми покладено принцип політехнізму і поєднання навчання з продуктивною працею. Зміст трудового навчання передбачав:

- виховання працелюбності, культури праці, відповідального ставлення до праці та власності, бережливого ставлення до природи;
- формування техніко-технологічних та економічних знань, практичних умінь та навичок, необхідних для залучення учнів до продуктивної праці та оволодіння певною професією;

– розширення політехнічного світогляду учнів і розвиток їхніх творчих здібностей на основі взаємозв'язку трудового навчання з основами наук;

– активне ознайомлення з масовими професіями, виховання потреби в праці та формування стійких професійних інтересів [10].

Ознайомлення школярів з технікою і технологією здійснювалося на основі наукових знань, здобутих при вивченні загальноосвітніх предметів. При цьому особлива увага приділялася міжпредметним зв'язкам (в кожній темі програми вказані можливі міжпредметні зв'язки цієї теми з матеріалом, який вивчався на інших предметах).

В основу змісту трудового навчання закладено питання економічного та екологічного виховання учнів, що забезпечуються органічним поєднанням навчання учнів з продуктивною працею. Програмою чітко визначено коло знань та умінь, якими повинні оволодіти учні в кожному класі. До програми включено додаткові розділи (“Елементи палітурної справи”, “Брошування аркушів”, “Технологія ремонту і брошування книжок”, “Художня обробка деревини за традиціями місцевих народних промислів” та ін.). Вчитель за погодженням з адміністрацією і радою школи міг використати додаткові розділи (40 % — 50 % часу, передбаченого програмою). При цьому необхідно було враховувати місцеві національні умови і традиції, виробниче оточення, наявну матеріальну базу. Дозволялося на місцях розробляти власні програми, погодивши їх у районних (міських) методкабінетах, із затвердженням у районних (міських) відділів народної освіти.

Зміст трудового навчання подано двома варіантами програми: для шкіл, в яких класи не поділяються на окремі групи хлопців і дівчат; і для шкіл, в яких класи діляться на такі групи. Не виключалася можливість комплектування змішаних груп (хлопців і дівчат разом) за бажанням учнів. Варіант програми вибирала адміністрація школи спільно з вчителями трудового навчання, враховуючи при цьому навчально-матеріальну базу.

На трудову підготовку учнів передбачено 68 годин в кожному класі, по 2 години на тиждень спареними уроками.

Трудова підготовка в кожному класі завершувалась узагальнюючими екскурсіями на виробництво, які проводились у позаурочний час.

Навчальні плани загальноосвітніх шкіл на 1993–1994 навчальний рік було розроблено з урахуванням вимог Закону про освіту та основних положень Державної національної програми “Освіта”. Вони були перехідними для доступного реформування змісту навчально-виховного процесу, приведення його у відповідність із суспільними і особистими потребами [6].

Відповідно до Закону України “Про освіту” загальноосвітня школа повинна була забезпечити професійне самовизначення учнів, тому формування готовності школярів до трудового життя було одним з основних завдань загальноосвітніх закладів України. З огляду на те, що переважна більшість школярів після завершення навчання відразу включалася у продуктивну працю, школа мала готувати їх до цього психологічно і практично. Найважливішим засобом реалізації цих завдань було трудове навчання.

Трудове навчання як загальноосвітній предмет мало забезпечувати повноцінне вирішення завдань школи у справі трудового і економічного виховання, політехнічної освіти, профорієнтації, поєднання навчання з продуктивною працею, формування творчого ставлення до праці. Воно покликане розвивати загальні та спеціальні (технічні, художні та ін.) здібності дитини. У зв'язку з цим визнано доцільним:

– запроваджувати нові шляхи залучення учнів до продуктивної праці, організації поглибленого трудового навчання в умовах ринкових відносин (учнівські кооперативи, малі підприємства, виробничі об'єднання), в яких поєднувалося б виконання навчально-виховних завдань із підприємницькою діяльністю дітей;

– не допускати згортання матеріальної бази трудового навчання у всіх навчальних закладах, передачі в оренду приміщень, призначених для організації трудової підготовки школярів;

– удосконалювати зміст трудового навчання відповідно до умов регіонів, запроваджувати нові профілі та курси, які б найбільше відповідали вимогам часу (основи підприємництва, елементи обчислювальної техніки, застосування нових технологій і т. д.) [5].

Трудова підготовка учнів загальноосвітніх шкіл була в центрі уваги. На виконання Державної національної програми “Освіта” (Україна XXI століття) та у розвиток Положення

про середній загальноосвітній навчально-виховний заклад і з метою вдосконалення організації трудової підготовки учнів наказом Міністерства освіти України від 16 червня 1994 року № 184 було затверджено “Положення про навчальні майстерні навчально-виховного закладу” [7].

У наказі зазначалось, що керівники загальноосвітніх навчально-виховних закладів повинні організувати трудову підготовку учнів відповідно до вимог положення, згідно з якими у школах було передбачено два типи майстерень: для трудового навчання учнів 1–3 (4)-х класів і для трудового навчання 4 (5) — 11-х класів з обробки деревини, металів (або комбінована), з обробки тканин, волокнистих матеріалів та з обробки харчових продуктів (або комбінована). Відзначимо, що вищезазначене положення визначало призначення майстерень: для трудового навчання учнів, поглибленої трудової підготовки, роботи технічних, художньо-прикладних гуртків, клубів за інтересами, проведення факультативних занять, організації продуктивної праці учнів.

Однак економічна ситуація в державі, яка склалася на початку 1994 року, не сприяла покращенню матеріально-технічної бази шкіл. У доповідній записці про початок 1994–1995 навчального року в навчально-виховних закладах України заступника Міністра освіти В. Зайчука зазначалось: “Особливості кожного навчального року визначаються загальною ситуацією в суспільстві. Цього року вона особливо складна: погіршується економічне і фінансове становище, триває падіння виробництва та життєвого рівня переважної більшості населення. Все це відбивається на становищі в освіті... Через відсутність коштів не може бути придбана виготовлена продукція” [8].

Трудове навчання учнів 5–7 класів продовжувало здійснюватись за програмами, виданими в 1992 році. Реалізація змісту навчальних тем ускладнювалась із-за відчутної нестачі обладнання в навчальних майстернях.

У 1996–1997 навчальному році згідно з листом Міністерства освіти України “Про навчальні програми, підручники і навчальні посібники на 1996–1997 навчальний рік” від 02. 07. 1996 року, № 1/9–283 5–7 класи працювали за програмами з трудового навчання 1996 року видання [9].

У програмах зазначено, що основною метою трудового навчання є виховання творчої особистості, якнайповніший розвиток її інтересів, нахилів, здібностей, підготовка учнів до професійного самовизначення і трудової діяльності в умовах ринкових відносин.

Програма побудована за державно-регіональним принципом. Вона складається з обов’язкової для вивчення у всіх типах загальноосвітніх навчально-виховних закладів частини і варіативної. Зміст останньої вибирається з декількох варіантів (модулів), або розробляється вчителем відповідно до державних вимог і затверджується в установленому порядку. На відміну від попередньої програми, на варіативну частину відводиться не більше 40 % часу, передбаченого навчальним планом [11].

Програми були доповнені новим змістом з основ ринкової економіки, дизайну, креслення і конструювання, народних промислів і ремесел. Посилено творчу спрямованість трудового навчання. Враховано проблеми матеріально-технічного забезпечення навчально-виховного процесу. Передбачено різні варіанти і рівні вивчення окремих розділів. Розділи “Електротехнічні роботи” та “Сільськогосподарські роботи” можуть вивчатися за двома варіантами, вибір яких залежить від навчально-матеріальної бази. Загалом навчальний матеріал представлено трьома розділами “Технологія обробки матеріалів”, “Електротехнічні роботи”, “Сільськогосподарські роботи” [11].

Як і за попередньою програмою, зміст трудового навчання подано двома варіантами: для класів, у яких здійснюється поділ на дві групи (хлопців і дівчат), і для таких, де здійснити поділ на підгрупи немає можливості.

Програми 1992 року видання і 1996 року видання побудовані на основі конструкторсько-технологічної системи, яка передбачає включення учнів у творчу технічну діяльність за допомогою системи технічних завдань (конструкторських і технологічних), що вимагає не лише навчальної бази, але й активної творчої діяльності кожного педагога зокрема.

У 1999 році видавництво “Перун” перевидало програми для середніх закладів освіти “Трудове навчання” (5–7 класи) [12]. Зміст навчального матеріалу цих програм відрізнявся від програм 1996 року видання лише тим, що розділ “Електротехнічні роботи” було подано одним варіантом.

У 2000 році загальноосвітні школи України працювали за програмами 1999 року видання. У тому ж році Міністерство освіти і науки України (Лист №1/111840 від 25. 07. 2000) рекомендує експериментальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів “Трудове навчання” (5–9 класи), розроблені співробітниками лабораторії трудової підготовки і політехнічної творчості інституту педагогіки АПН України. У розробці програм брали участь: методисти; наукові співробітники; викладачі вузів; учителі шкіл, МНВК, центрів творчості учнівської молоді [1, 2].

Програми були розроблені відповідно до Державних стандартів освітньої галузі “Технології” і базового навчального плану середніх закладів освіти, згідно з якими на вивчення цього предмета відводиться 2 години на тиждень у всіх класах.

Принципово новий підхід було закладено у структуру змісту навчального матеріалу: до стабільної частини входить шість тематично поєднаних, але відносно самостійних складових — модулів.

Базовим модулем, обов’язковим для вивчення у 5–7 класах міської та сільської шкіл дівчатами і хлопцями, був модуль “Людина і виробництво”. Завдання модуля полягало у підготовці учнів до самостійного життя та праці в умовах ринкової економіки шляхом формування базових знань з основ виробництва, техніки, економіки, професійного самовизначення. У модулі розглядаються складові виробничого процесу, зміст та характер праці на виробництві, роль людини у виробничому процесі, охорона навколишнього середовища від шкідливого впливу виробництва тощо. Цей модуль складається з таких розділів: “Основи виробничої діяльності”, “Основи графічної грамоти”, “Основи техніки”, “Електротехнічні роботи”.

Розділ “Електротехнічні роботи” представлено двома варіантами: перший — для груп хлопців (по 4 години в кожному класі); другий — для груп дівчат та класів, що не поділяються на групи (по 2 години в кожному класі).

Решта модулів (“Проектування та виготовлення виробів з деревини”; “Проектування та виготовлення виробів з металів”; “Культура харчування. Технологія приготування кулінарних страв”; “Проектування та виготовлення виробів з текстильних матеріалів” та шостий модуль, який подано двома варіантами, а саме, “Технологія виробництва і первинної переробки продукції сільського господарства”; “Технологія благоустрою і озеленення території”) представляють конкретні виробничі технології, які є найбільш традиційними у виробництві.

Наявність варіативної частини програм створювала сприятливі умови для здійснення практичної діяльності учнів у всіх типах навчально-виховних закладів. Варіативна частина програми розрахована на 18 годин у кожному класі і могла реалізовуватися у трьох варіантах:

1. Години, відведені на варіативну частину, використовуються для більш поглибленого вивчення окремих модулів стабільної частини.

2. Один вид діяльності вивчається в кількох класах. Наприклад, основи дизайну.

3. У кожному класі вивчається один вид діяльності. Від класу до класу ці види діяльності можуть змінюватись.

Реалізація кожного із цих варіантів повинна бути виконана у формі проектів, причому у кожному класі проект повинен мати завершену форму.

Ця програма була затверджена Міністерством освіти і науки України в 2001 році (Лист Міністерства освіти і науки України № 1/11 — 3580 від 22.08.2001) [13], за нею працювали загальноосвітні школи України упродовж наступних чотирьох навчальних років.

Перехід суспільства до ринкових відносин ознаменувався зростанням ролі кожного школяра в професійному та життєвому самовизначенні. Перед школою постало завдання підготовки молодого покоління до життя і праці в нових умовах. Трудове навчання як стержневий елемент трудової підготовки мало відігравати в цьому особливу роль.

Методика проведення занять цього періоду визначається, значною мірою, змістом навчального матеріалу, що є доволі різноманітним. Кожен розділ програм характеризується своїм змістом, застосуванням інструментом, устаткуванням та іншими особливостями. Поряд з конкретними завданнями, характерними для окремих розділів або тем програм, існували єдині дидактичні завдання, поставлені перед вчителем, для всіх розділів програм, а саме [17, 136]:

1. Сформулювати передбачені навчальною програмою технічні поняття.

2. Забезпечити вивчення фактичного матеріалу на базі знань учнів з основ наук.

3. Навчити учнів застосовувати знання на практиці.
4. Забезпечити найбільш ефективну форму організації роботи учнів.
5. Навчити учнів правильної робочої пози.
6. Забезпечити засвоєння правил безпеки і дотримання цих правил.

У процесі трудового навчання в центр уваги ставилось самовизначення і самореалізація учня, виховання і самовиховання в нього трудового способу життя, а не просто сукупності трудових знань, умінь, навичок. Праця учнів розглядалась в кількох аспектах: як засіб життєзабезпечення, товар, який виноситься на ринок праці і професій; засіб самовизначення і самоствердження для досягнення певного соціального статусу; перевірка і розвиток своїх здібностей, виконання професійних проб. Таким чином і політехнічна освіта мала бути зорієнтована на потреби особистості, її розвиток, щоб виробництво отримало професійно-мобільного робітника, а суспільство повноцінного громадянина [16].

Різно зростає в цих умовах значення психолого-педагогічного і дидактичного аспектів трудової підготовки. Відбувається переорієнтація трудової підготовки на особистісно-орієнтований підхід до навчання учнів. Але це не означає відмови від усіх перевірених багаторічною практикою видів і норм навчально-трудої діяльності школярів. Виникає необхідність, у зв'язку з вимогами життя, зосередження навчально-виховного процесу на уроках на такому [16]:

- диференціація та індивідуалізація навчального процесу залежно від інтересів, нахилів і здібностей учнів при збереженні групових форм організації занять;
- підвищення науково-технічного рівня, перш за все, шляхом включення в його зміст вивчення доступних високих технологій, нової техніки, пов'язаної із застосуванням ЕОМ, а також шляхом використання нових інформаційних технологій навчання;
- підготовка учнів до праці не тільки у виробничих умовах, але і в художньо-прикладних промислах, малому бізнесі і т. д.

Сьогодні проблеми індивідуального підходу до учнів викликають посилений інтерес, оскільки вони пов'язані з підвищенням якості навчання, переорієнтацією навчального процесу на особистість школяра. Особливо гостро стоїть питання про врахування індивідуальних особливостей дітей на уроках під час засвоєння ними теоретичного матеріалу; індивідуального підходу вимагає і контроль засвоєних учнями знань, а також вміння застосовувати їх при розв'язанні технічних задач і виконанні трудових завдань, оскільки індивідуальний підбір спеціальних контрольних завдань сприяє усуненню формалізму в оцінці знань і умінь учнів, дозволяє оптимально організувати їх наступну самостійну роботу [15, 104 — 113].

Політехнічне навчання учнів вимагало розвитку їх пізнавального інтересу, технічного мислення, елементів конструкторсько-технологічних знань і умінь, технічної творчості. Виготовляючи технічну модель, пристрій, учень засвоював принципи їх роботи, закріплював знання з основ наук. Одночасно вирішувались такі завдання, як: ознайомлення з функціональним призначенням певної конструкції; вироблення навичок з читання креслень, складання ескізів; планування технологічного процесу та організації творчої діяльності. У той же час учень намагався зробити технічний розв'язок конструкції більш досконалим, зручним, естетичним. А це є, в свою чергу, основні принципи, покладені в основу художнього конструювання. Тому дизайн, або художнє конструювання стає невід'ємною частиною трудового навчання [2].

Навчаючи учнів елементів конструювання, використовувався проблемний метод навчання, адже саме поняття «конструювання» передбачає вирішення різноманітних проблемних завдань. Розглянемо, які проблемні завдання пропонувались учням 5–7 класів при вивченні елементів конструювання [18]:

5 клас — обговорення конструкції готового виробу (з'ясувати призначення і доцільність конструкції виробу та його деталей); конструювання моделі за зразком, описом, рисунком і т. д. з використанням деталей конструктора;

6 клас — обговорення конструкції готового виробу (складних деталей, механізмів і т. д.); доконструювання одного чи декількох елементів деталі, покращення зовнішнього вигляду;

7 клас — доконструювання виробу, в якому пропущені одна деталь, дві взаємозв'язані деталі і т. д.; переконструювання (заміна матеріалу, з якого виготовлена деталь, визначення місця встановлення деталі, використання деталі в нових умовах).

Поступове ускладнення завдань на конструювання забезпечувало формування в учнів конструкторсько-винахідницьких здібностей.

Організація цілеспрямованої діяльності учнів з підготовки до вибору професії розглядалась, головним чином, як формування пізнавальної спрямованості, яка залежала, перш за все, від стану викладання навчальних предметів у школі. Найсприятливіші умови для здійснення профорієнтаційної роботи в школі серед усіх навчальних предметів мало трудове навчання, оскільки самий зміст предмету вже є важливим засобом профорієнтаційної роботи з школярами. Адже на уроках у школярів формувались різноманітні початкові трудові й деякі професійні уміння і навички, перевірялась практична придатність кожного учня до певного виду діяльності. Урок було зорієнтовано на вирішення трьох профорієнтаційних цілей [14]:

- інформаційної — ознайомлювати учнів з профінформаційними матеріалами, необхідними для формування у них знань про світ професій;
- виховної — формувати в учнів позитивне ставлення та готовність до свідомого вибору професії;
- діагностичної — на уроках вчитель має можливість спостерігати за практичною діяльністю кожного учня, бачити його ставлення до виконуваної роботи, оцінювати інтереси й здібності.

Узагальнюючи дослідження трудового навчання учнів 5–7 класів в період 1991–2000 років, можна зробити такі висновки:

- на порядок денний висунуто проблему активізації пізнавальної діяльності учнів;
- поживляються пошуки інноваційних форм і методів уроків;
- здійснюється переорієнтація навчання на особистість учня;
- організація навально-виховного процесу спрямована на дотримання таких принципів, як єдність загальнолюдського і національного; розвиток і саморозвиток учнів у процесі навчання; співробітництво, співтворчість; індивідуалізація та диференціація;
- в основу предмета закладається особистісно-орієнтоване навчання, де головною фігурою є учень упродовж всього навчально-виховного процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Експериментальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Трудове навчання (5 — 9 класи). — К.: Педагогічна думка, 2000. — 239 с.
2. Знамеровська Н. Художньо-конструкторська діяльність учнів основної школи // Трудова підготовка в закладах освіти. — 2000. — № 3. — С. 14–16.
3. Інформаційний збірник Міністерства освіти України. — 1992. — № 4. — С. 3–28.
4. Інформаційний збірник Міністерства освіти України. — 1992. — № 15–16. — С. 33.
5. Інформаційний збірник Міністерства освіти України. — 1993. — № 4. — С. 30–31.
6. Інформаційний збірник Міністерства освіти України. — 1993. — № 9–10. — С. 3–5.
7. Інформаційний збірник Міністерства освіти України. — 1993. — № 20. — С. 12–17.
8. Інформаційний збірник Міністерства освіти України. — 1994. — № 23. — С. 4.
9. Інформаційний збірник Міністерства освіти України. — 1996. — № 15. — С. 22.
10. Програми середньої загальноосвітньої школи. Трудове навчання 5–7 класи. — К.: Освіта, 1992. — 112 с.
11. Програма для загальноосвітніх навчально-виховних закладів. Трудове навчання 5–7 класи. — К.: Перун, 1996. — 142 с.
12. Програми для середніх закладів освіти Трудове навчання (5–7 класи). — К.: Перун, 1999. — 152 с.
13. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Трудове навчання (5–9 класи). — К.: Шкільний світ, 2001. — 311 с.
14. Сидоренко В.К. Наукові основи професійного самовизначення школярів // Трудова підготовка в закладах освіти. — 2000. — № 2. — С. 48–50.
15. Терещук Г.В. Індивідуалізація трудового обучения: дидактический аспект / Под. ред. В.А.Полякова. — М.: Ин-т ПСМ РАО. — 1993. — 200 с.
16. Трудовая подготовка школьников в условиях перехода к рынку // Школа и производство. — 1993. — № 2. — С. 3–5.
17. Тхоржевський Д.О. Методика трудового і професійного навчання та викладання загальнотехнічних дисциплін (3-тє видання, перероблене і доповнене). — К.: Вища школа, 1992. — 336 с.
18. Тхоржевський Д.А., Гетта В.Г. Основи проблемного обучения на уроках труда // Школа и производство. — 1996. — № 5. — С. 66–72.